

הרב מנחם פרל

כתיבה בדיו מתנדף בשבת ושימור הכתב בשמרדף

ראשי פרקים

א. מבוא	1. שיטת הרי"י וייס - יש איסור מן התורה
ב. כתיבה שאינה מתקיימת וגדרה	2. שיטת הרש"ז אורבך והר"מ אליהו - אין
1. פטור כתיבה שאינה מתקיימת	איסור תורה
2. שיטת הסמ"ג - כתיבה שמתקיימת לשעתה	ד. הכנסת דף שכתוב בשבעט לשמרדף
3. שיטת הרמב"ם - כתיבה שמחזיקה מעמד	1. המשכת מצב
למשך כל השבת	2. צירוף פעולות שתכליתן דומה למלאכה
4. שיטת הרשב"א - כתיבה "כספרי	האסורה מהתורה בשבת
הזיכרונות"	ה. הצעת פתרונות אפשריים נוספים
ג. דין השבעט	ו. סיכום

א. מבוא

'שבעט' הוא עט המכיל דיו מתנדף. לרוב הפוסקים, כתיבה בשבעט בשבת אסורה מדרבנן, והיא מותרת לצרכי רפואה ובטחון, במצבים שבהם התירו חז"ל לעבור על איסורי דרבנן. נכון להיום, יש שני סוגים של שבעט המאפשרים על ידי מכון צומת: אחד עבה, שהכתיבה בו מחזיקה כשבועיים, ואחד דק, שהכתיבה בו מתנדפת בדרך-כלל כבר אחרי יממה או מעט פחות.¹

כפי שנראה להלן, יש פוסקים הסוברים שכתיבה שמתקיימת יותר מיממה אסורה מדאורייתא, ולפיכך ההמלצה היא להעדיף את השבעט הדק. אמנם מכיוון שבדרך כלל הצורך הרפואי מצריך כתב משתמר יותר (עד שיימצא פנאי לצלם את המסמך באחד מימות השבוע), הועלתה הצעה לשמור את הטקסט לזמן ארוך יותר על ידי הכנסת הדף לניילוני (שמרדף). על פי ניסיונות שערכתי, כתיבה בשבעט דק, ולאחר מכן הכנסת הדף לשמרדף, תאריך את חיי הכתב לזמן של בערך חודש. במאמר זה ננסה לברר, האם זהו הפתרון המיטבי מבחינה הלכתית.

ב. כתיבה שאינה מתקיימת וגדרה

1. פטור כתיבה שאינה מתקיימת

כתיבה היא אחת מל"ט אבות מלאכה. ככל מלאכה, איסור דאורייתא מוגבל למלאכה מתקיימת (משנה שבת יב,א). חז"ל אמנם אינם מגדירים מה היא כתיבה מתקיימת, אך מביאים לכך כמה דוגמאות:

על פי המשנה בשבת (יב,ד) כתיבה המתקיימת היא:

1. קצב ההתנדפות תלוי בכמה משתנים, בהם: גיל השבעט (ישן מתנדף לאט יותר), כושר הספיגה של הדף שעליו כותבים והאקלים שבו מוחזק הדף לאחר הכתיבה.

כתב בדיו, בסם, בסיקרא, בקומוס ובקנקנתוס, ובכל דבר שהוא רושם... - חייב. הכותב על בשרו - חייב.

ואילו כתיבה שאינה מתקיימת היא (שם, ה):
כתב במשקין, במי פירות, באבק דרכים, באבק הסופרים ובכל דבר שאינו מתקיים - פטור.

וכך סיכם הרמב"ם (שבת יא, טו):
אין הכותב חייב עד שיכתוב בדבר הרושם ועומד, כגון דיו ושחור וסקרא וקומוס וקלקנתוס וכיוצא בהם; ויכתוב על דבר שמתקיים הכתב עליו, כגון עור וקלף ונייר ועץ וכיוצא בהם; אבל הכותב בדבר שאין רישומו עומד, כגון משקין ומי פירות, או שכתב בדיו וכיוצא בו על עלי ירקות ועל כל דבר שאינו עומד - פטור. אינו חייב עד שיכתוב בדבר העומד על דבר העומד.

הרמב"ם לא הגדיר כאן מהו משך זמן הקיום הנדרש. להלן נראה, שנחלקו בכך ראשונים, ואחרונים בדעתם.

2. שיטת הסמ"ג - כתיבה שמתקיימת לשעתה

היראים (סי' רעד) והסמ"ג (לאוין סה אות טו) כתבו, שמי שמעבירה סרק על פניה, חייבת מדין צובע. מכאן למד החי-אדם (חלק ב-ג כלל כד, א):
צבע שאינו מתקיים כלל, היינו שמעבירו לשעתו... לסמ"ג חייב, כיון שרצונו בזה שיתקיים לפי שעה.

מדבריו בנשמת-אדם (שם ס"ק א) עולה, שיש להשוות דין צביעה המתקיימת לכתיבה המתקיימת, ומכאן שלדעת הסמ"ג, כל כתיבה שאדם רוצה שתתקיים לפי שעה - חייבים עליה, ואין פטור אלא בכתיבה שאינה מתקיימת כלל.

3. שיטת הרמב"ם - האם די בכתיבה שמחזיקה מעמד למשך כל השבת?

הרמב"ם לא כתב בפירוש מהי כתיבה המתקיימת, אולם החי-אדם (שם) כתב, שכתיבה המתקיימת לשעתה ודאי אינה נחשבת לדעתו לכתיבה המתקיימת, שכן לדעת הרמב"ם (שבת ט, ג), המעביר סרק על פניו בשבת - פטור. הנשמת-אדם (שם) הסביר את טעמו של הרמב"ם:

דאם לא כן, **אין דרך כתיבה בכך**, וסבירא ליה לרמב"ם דהוא הדין אין דרך צביעה אם אין מתקיים. וכן אמרינן בקושר, דקשר שאינו עשוי להתקיים אינו קשר, וכן באהל עראי ובכל המלאכות.

אמנם המשנה-ברורה למד בשער-הציון (סי' שג ס"ק סח), שלדעת הרמב"ם, כל כתיבה שמתקיימת עד לאחר השבת - חייבים עליה:

איתא בריש פרק הבונה, דבעינן דווקא שתהיה מלאכתו מתקיימת, וגם לעניין כתיבה קיימא לן דבעינן דווקא שיכתוב בדבר המתקיים. אך בריש פרק הבונה איתא שם במשנה: כל העושה מלאכה ומלאכתו מתקיימת בשבת - חייב, משמע לכאורה דאפילו אם מתקיימת רק על יום השבת לחוד, וכן משמע לעניות דעתי ברמב"ם (ט, ג), עיין שם היטב, והמשנה כללא כייל זה הכלל וכו', ועל כרחך אנו צריכין לומר דמה שהמשנה פוטרת בכתב שאינו של קיימא כגון במשקין ומי פירות, היינו משום שאינו מתקיים כלל אפילו על יום השבת, אכן ברש"י שם איתא במשנה דהאי בשבת אעושה מלאכה קאי, אם כן משמע מיניה דבעינן שיהיה מתקיים תמיד ולא די ביום השבת לחוד.

נבאר את דבריו. שנינו במשנה (שבת יב,א):
הבונה, כמה יבנה ויהא חייב? הבונה כל שהוא, והמסתת, והמכה בפטיש,
ובמעצד, הקודח - כל שהוא, חייב. זה הכלל: כל העושה מלאכה, ומלאכתו
מתקיימת בשבת חייב.

נחלקו המפרשים כיצד לפסק את המשפט האחרון במשנה: האם צריך לבוא פסיק
אחרי 'מתקיימת',² ומשמעותו שהמלאכה הסתיימה והיא תתקיים ללא מעשה נוסף,
והמילה 'בשבת' שמופיעה אחר כך מתארת את זמן עשיית המלאכה, או שהפסיק צריך
לבא אחר 'בשבת',³ ומשמעות המשפט שהמלאכה תתקיים רק במהלך השבת, ובכל זאת
חייב.⁴ הרמב"ם (שבת ט,יג) כתב:

ואין הצובע חייב עד שיהא צבע המתקיים, אבל צבע שאינו מתקיים כלל כגון
שהעביר סרק או ששר על גבי ברזל או נחשת וצבעו פטור, שהרי אתה מעבירו
לשעתו ואינו צובע כלום, וכל שאין מלאכתו מתקיימת בשבת פטור.

המגיד-משנה (שם) ביאר, שהרמב"ם למד את דין הצביעה מדין הכתיבה בפרק יא
(שהבאנו לעיל), ועל פי לשון המשנה הנ"ל בשבת. שער-הציון הבין, שלפי הרמב"ם יש
לפסק את המשנה כאפשרות השנייה שהבאנו: "כל שאין מלאכתו מתקיימת בשבת - פטור".

דברי שער-הציון הללו תמוהים בעיני מאוד, שכן הרמב"ם (הל' שבת ט,יג) לא הוסיף
על מילות המשנה דבר, ורק כתבן בלשון שלילה במקום לשון חיוב של המשנה. אם כן,
כשם שרוב המפרשים הבינו במשנה שהקיום נדרש לאורך תקופה ממושכת, ולא רק ליום
השבת, כך ניתן להבין גם ברמב"ם. יתירה מזו: מכך, גם שער-הציון עצמו הרגיש בקושי,
ונאלץ לקבוע "דמה שהמשנה פוטרת בכתב שאינו של קיימא, כגון במשקין ומי פירות,
היינו, משום שאינו מתקיים כלל אפילו על יום השבת", והחוש מורה שכתובות אלו
מתקיימות כמה ימים. והרי הרמב"ם עצמו (שם יא,טו) למד מהתוספתא ופסק להלכה
לפטור את מי "שכתב בדיו וכיוצא בו על עלי ירקות", והרי כתב זה בוודאי מחזיק כמה
ימים, ולא רק ביום השבת.⁵

לכן נראה לענ"ד שלא כדברי המשנה-ברורה, ושגם לדעת הרמב"ם כתיבה שאינה
מחזיקה מעמד יותר מיממה שלמה, אף אם היא מחזיקה למשך כל השבת, אינה נחשבת
כתיבה של קיימא שחייבים עליה. להלן נראה, שבמקום אחר הבין המשנה-ברורה אף
הוא, שאין חייבים על כתיבה שמתקיימת רק למשך השבת עצמה.

אמנם עדיין לא ברור כמה זמן צריכה כתיבה זו להחזיק מעמד לדעת הרמב"ם.

4. שיטת הרשב"א - כתיבה "כספרי הזיכרונות"

ראשון ממנו ניתן ללמוד שרק כתיבה שמתקיימת למשך זמן רב נחשבת "כתיבה
המתקיימת" הוא הרשב"א.

הגמרא (שבת קטו,ב) מתייחסת להצלת כתבי הקודש מפני הדלקה בשבת:

2. רש"י (הביאוהו כמה ראשונים), נמו"י, רע"ב, תפארת-ישראל.

3. הריטב"א בשם 'יש שפירשו', שנות-אליהו.

4. אמנם משנה זו כללית, ואם כן, משניות רבות הקובעות משכי זמן ארוכים מאוד, סותרות כלל זה (לפי פרשנות
ה'יש שפירשו' בריטב"א), ואם כן ההלכה שקיים הוא תנאי לחיוב מהתורה, ונדחתה משנה זו. שכן משנה זו
היא 'כלל' לכל מלאכות שבת. ראה למשל בנוגע למלאכת קושר, שחייבים דווקא על קשר הספנים (משנה שבת
פט"ו). כתיבה באבק דרכים וכד' מחזיקה שבת ויותר, אבל זה גופא הנידון כאן.

5. בניסוי שערכתי, כתבתי בטוש על עלה חסה, הכתב נותר בעינו, אלא שהעלה כמש לאחר כשבועיים, ואז היה
קשה לקרוא.

בעא מיניה ריש גלותא מרבה בר רב הונא: היו כתובין בסם ובסיקרא בקומוס ובקנקנתום בלשון הקדש - מצילין אותן מפני הדליקה או אין מצילין? תיבעי למאן דאמר מצילין, תיבעי למאן דאמר אין מצילין... אפילו למאן דאמר מצילין, הני מילי היכא דכתיבי בדיו, דמיקיים. אבל הכא, כיון דלא מיקיים - לא? אמר ליה: אין מצילין.

מכאן משמע שרק דיו מתקיים, ואילו יתר חומרי הכתיבה המוזכרים בגמרא אינם מתקיימים. על כך הקשה הרשב"א (שבת שם ד"ה הא), שבמשנה ראינו שהכותב בחומרים אלו חייב, ומכאן שהם מתקיימים?

הא דאמרין: הני מילי בדיו דמיקיים אבל הכא כיון דלא מיקיים לא - קשיא לי, דהני נמי מיקיימי, שהרי שנינו למעלה בפרק הבונה (קד, ב), דהכותב בשבת באחד מאלו חייב, וטעמא, לפי שהיא מלאכה המתקיימת? ובהדיא תניא בתוספתא עלה: זה הכלל: כתב דבר של קיימא בדבר שאינו של קיימא, או דבר שאינו של קיימא בדבר של קיימא - פטור, עד שיכתוב דבר של קיימא בדבר של קיימא. אלמא הני נמי מיקיימי!

תשובתו של הרשב"א מחלקת בין סוגים שונים של כתב מתקיים: ויש לומר דמיקיימי קצת, עד שדרך של בני אדם לכתוב בהן דברים שאינן עשויין לקיימן לעולם אלא זמן אחד, כספרי הזיכרונות וכיוצא בהן.⁶ והלכך, לענין שבת מלאכת מחשבת היא, אבל לענין ספרים, דבעינן דבר המתקיים לעולם - הני לא מיקיימי, ומיקיים ולא מיקיים - לענין ספרים קאמר.

מדבריו עולה שגדר מתקיים לענין מלאכת כותב בשבת, הוא "כספרי הזיכרונות וכיוצא בהן". ועדיין לא ברור מה משך זמן הקיום של 'ספר זכרון'.

הרשב"א בכמה מקומות (שו"ת הרשב"א ח"ג סי' קעט; ח"ד סי' רעה; ח"ו סי' קמט) מכנה בשם "ספר הזיכרונות" ספרי תיעוד של בית הדין או בתי עסק, שמטרתם לרשום פסקי דין, קבלת עדות, תיעודי מכירות וכדומה, והם מיועדים להישמר במשך כמה שנים. מכאן עולה לכאורה, ש"כתיבה המתקיימת" שחייבים עליה בשבת, היא כתיבה שעשויה להישמר לזמן ממושך של כמה שנים (אם כי לא מעבר לכך).

הביאור-הלכה (שמ, ד ד"ה במשקין) הביא את שיטת הרשב"א לקביעת משך הזמן הנדרש להיחשב כמתקיים:

ובתוספתא איתא עוד, דאם כתב בקליפי אגוזים בקליפי רמונים והיינו שכתב במי שרייתן דהם דברים שצובעין בהן... כל הני מקרי שכותב בדבר המתקיים, וחייב חטאת. והרמב"ם כלל כל זה במה שכתב: וכיוצא בהם. ועיין ברשב"א (שבת קטו, ב ד"ה הא) ...וכעין זה מוכח גם כן דעת התוס', ד"ה אבל כא, ע"ש.

6. [הערות עורך (ב.א.): לענ"ד דברי הרשב"א "שאינן עשויין לקיימן לעולם אלא על זמן אחד" באים לחלק בין שימוש רב-פעמי לשימוש חד-פעמי. על מנת שדברי תורה יקבלו מעמד כתבי קודש לענין הצלתם בשבת, הם צריכים להיכתב לקריאה רב-פעמית (וצ"ע האם להקיש מכך לענין חובת גניזה של עלוני שבת וכדו'). 'ספרי הזיכרונות' נכתבים אמנם לעתים גם לזמן ארוך, למשל: רשימת חובות, אך שימושם חד-פעמי, ולאחר שנפרע החוב רגילים לזרוקם. אמנם לענין שבת הקריטריון הוא מלאכת מחשבת, ולכן אפילו אם ניתן לעשות בו שימוש חד-פעמי חייב על כתיבתם. לכן הרשב"א לא ירד להגדרה ברורה מהו הזמן המינימלי לענין שבת, כי לא הזמן קובע אלא מהות הכתיבה קובעת.

אמנם למעשה עדיין ניתן לצדד במסקנת הרב פרל, משום שאפשר שדיו נדף, שיעודו להתנדף גם מבלי שתגיע בו יד אדם, מעמדו פחות חמור לענין שבת מדיו המתפורר על ידי משמוש, ואינו דרך כתיבה (בפרט לשיטת הרשב"א שהזמן אינו הדבר הקובע אלא מהות הכתב הוא הקובע)]]

ולפי זה, נראה פשוט דהכותב בכלי עופרת, הנהוג כהיום בין הסוחרים לכתוב בהן חשבוניותיהן לזיכרון, חייב. ולא דמי זה לכותב באבר, דמבואר שם בגיטין דלא חשיב כתב מדאורייתא, דהא חזינן דבכלי עופרת רישומו ניכר ומתקיים.

פשט הדברים מורה שלדעתו הגדרת 'מתקיים' בכתיבה היא ההגדרה שכתב הרשב"א, שכן רק את ההגדרה הזאת הביא בסי' שמ, שהוא המקום המרכזי שבו כתב השו"ע את הלכות כתיבה בשבת. בנוסף, מדברי הביאור-הלכה משמע שלא ראה מחלוקת בין שיטת הרמב"ם, שבה פתח את דבריו שם, להגדרתו של הרשב"א. ולכן נראה שדבריו בשער-הציון שראינו לעיל, ולפיו הרמב"ם מחמיר וסובר שחייבים על כל כתיבה שמתקיימת למשך השבת, נאמרו כבדרך אגב, ולא כמסקנת הדין, והעיקר להלכה הם דבריו בסי' שמ.

ג. דין השבעט

למעשה, בדור הקודם נחלקו הרש"ז ואורבך והרי"י וייס בשאלה, האם כתיבה בדיו שמתנדף אחר שלושה ימים אסורה מן מהתורה.

1. שיטת הרי"י וייס - יש איסור מן התורה

בשתי תשובות שכתב הרי"י וייס לרש"ז ואורבך (שו"ת מנחת-יצחק ח"ז סי' יג-יד), הוא ביסס את שיטתו שהדבר אסור מן התורה.

לדבריו, אמנם רוב מפרשי המשנה הנ"ל (שבת יב,א) הבינו, שמשמעות "מתקיימת" היא קיום לזמן ארוך, ולא קיום לשבת בלבד, ואולם, הרמב"ם (הל' שבת ט,ג) ניסח את הדין הזה על דרך השלילה: "וכל שאין מלאכתו מתקיימת בשבת פטור", ומכך הסיק המנחת-יצחק (וכדברי שער-הציון שראינו לעיל): "דווקא אם אינה מתקיימת בשבת שעשה המלאכה, אז דווקא פטור, אבל אם מתקיימת יותר, חייב".

כאמור, המגיד-משנה הראה מקור לדברי הרמב"ם בהלכות כתיבה, ושם מפורש לפטור על כתיבה בדיו על עלה ירק וכדומה, וכתיבה זו בוודאי מחזיקה מעמד יותר מיום אחד, ומכך נראה שלא כהבנת המנחת-יצחק. ואולם, המנח"י לקח זאת לצד ההפוך, וכתב: "הרי זה בא ללמד ונמצא למד, דגם במלאכת כותב - אם מתקיים רק לאותו שבת חייב". ולא הפריעה לו העובדה שרוב מפרשי המשנה למדו את המשנה להיפך ממה שרצה לדייק ברמב"ם, וכלשונו:

והנה גם שאר גדולי הראשונים, אף דלא למדו כן הפירוש במתניתין דהנ"ל, אבל יש לומר דבנוגע לדינא מודים להרמב"ם.

בנוגע לכתיבה על גבי אוכלין, שרבים מהם מחזיקים ימים רבים, כתב הרי"י וייס: ובוודאי לא מתקיים ימים רבים, אם כתב בדיו על גבי אוכל, ובפרט דלא חילק בין אוכל לאוכל, וכמה אוכלין מתקלקלין אחרי יום או יומיים, ושמע מינה כנ"ל.

הרי"י וייס הקשה על דבריו, שיוצא לפיהם שהכותב שעה לפני צאת שבת, יתחייב גם על כתיבה שמחזיקה מעמד שעה אחת:

ולא אכחד מתחת לשוני, כי צריך עיון גדול לי דברי הרמב"ם, שלא חילק באיזה זמן של היום עשה המלאכה בשבת חייב. וכי אם לא עשה רק קרוב לבין השמשות, דליכא רק שעה מועטת עד הלילה, נאמר דמכל מקום יהיה חייב אם מתקיימת רק עד אחר שבת.

אך קושיה זאת לא שינתה את מסקנתו. לדבריו, מכיוון שהרופאים רגילים לכתוב על דף טיוטה ואחר כך להעתיק ממנו, הרי ש"אין מלאכת מחשבת יותר מזה".

בתשובתו הבאה (שם סי' יד), כתב הרי"י וייס, שגם הרשב"א סובר כן, ובניגוד לפרשנות שהבאנו לעיל בשיטת הרשב"א:

מה שהבאתי מחידושי הרשב"א, הוא רק להוכיח דאם כותבין על זמן שדרכן לכתוב, הווי מלאכת מחשבת. ולפי זה, אף אם היה הדבר שכתוב עליו דבר שאין מתקיימת רק לאותו זמן, לא נגרע על ידי זה ממלאכת מחשבתו.

ובהמשך כתב:

אותן הלוחות, כפי ההמצאה החדשה, הווי במציאות כמו הלוחות פנקס שבמתני' (קד, ב), שכתב רש"י שהיו טוחין בשעוה, ופירושן במחצית השקל (שמ, ד), שהיו לוחות ממורחים בשעוה, והיו רושמים עליהם, ולאחר שהיו כולו כתובה, החליקו השעוה, עיין שם. וכהיום, המציאו לוחות כאלה לתכלית כזה על פי המצאה חדשה, וכמו ששם זולת החלקת השעוה היו עומדים לזמן יותר ארוך, כן בנדון דידן בלא מעשה החלקת הנייר.

לדבריו, כיוון שמתכוון למחוק אחרי יום, הכתיבה נחשבת למתקיימת. אך יש לעיין בדבר, שהרי יש מחלקים בין מלאכה שאינה ברת קיום, היינו שמצד עצמה תתפרק לפני שיעבור זמן משמעותי, לבין מלאכה המתקיימת, אלא שרגילים (או כוונת עושה המלאכה) למחוק את הפנקס אחרי משך זמן, שאז נחשבת לברת קיום רק שלא עומדת לקיום - אינו דומה לנידונו, שבו הכתיבה תימחק מעצמה.⁷

הרי"י וייס דחה גם את דברי החיי-אדם:

ומה שכתב כבוד תורתו הקדושה מדברי החיי-אדם בנשמת-אדם שכתב שם, דאין דרך לכתוב אלא כדי שיעמוד לזמן מרובה, הנה אם היינו אומרים הדברים ככתבן, היה צריך לעמוד לי יום.⁸

לענ"ד לא הבנתי את השגתו זו, ומה רע בכך, שמא רק לי יום (או למעלה מכך), יחשב למלאכה מדאורייתא, בדומה לקשירה?

בתשובה נוספת (שם סי' טו) שנכתבה לרל"י הלפרין, חזר הרי"י וייס לבאר את טענתו שגם הרשב"א מודה לדבריו, אף שלשון 'כספרי הזיכרונות' כוללת גם כתב לעשרות שנים:⁹ הנה לא כן עימדי, דעל כהאי גוונא לא היה כותב הרשב"א בלשון: דמקיימו קצת. וגם לשון: זמן אחד, שכתב הרשב"א, לא משמע זמן גדול. וגם הרשב"א, אחרי כספרי הזיכרונות, הוסיף: וכיוצא בזה. אם כן, לשון ספרי הזיכרונות לאו דווקא, אף לפי שיטתו דספרי הזיכרונות משמעתן בכתב של שנים וכו' כנ"ל, אבל לענ"ד, בספרי זיכרונות נכלל אף אם כותבין לזמן מועט, ואף רק מערב שבת לשבת, דכן מצינו (שבת קמח, ב) במתניתין: מונה אדם את אורחיו וכו' אבל לא מן הכתב. ופירש רש"י: אם כתב בערב שבת, כך וכך אורחים פלוני ופלוני הזמנתי, כדי שלא ישכחם לא יקרא באותו כתב בשבת, עכ"ל... הרי מצינו כתבי

7. ראה חזון-איש (או"ח סי' סא ס"ק א), שממנו משמע שרק אם הדבר מצד עצמו לא מסוגלת להתקיים, ייחשב כאינו מתקיים, אבל אם כתב על דבר המתקיים, אלא דעתו שלא לקיימו, כגון שכותב בשבת בסוף היום ודעתו לשרוף הכתב במוצ"ש, חייב. וביסודי-ישורון (מע' לט מלאכות ח"ב ד"ה הכותב בגיר) כתב שכתובה בגיר על לוח אסורה בשבת מהתורה, וכסברת החזון-איש. אמנם פשוט רוב הפוסקים אינה כך. הטי"ז (או"ח ש"ז ס"ק א) כתב ש"הכל תלוי בדעת האדם הקושר לחוד". הביאור-הלכה (ש"ז, א), שחלק עליו, הגדיר מתקיים לפי רגילות העולם. וכן כתבו האבני-נזר (סי' רי אות טז) והציץ-אליעזר (חיי"ד סי' ל פ"ו).

8. ראה שם, שגם דחה את ראייתו של החיי-אדם, שרק כתיבה שמתקיימת לזמן ממושך חייבים עליה.

9. כך כתב שם (סי' טו) בשם הרל"י הלפרין בהבנת הרשב"א, וכמו שהוכחתי לעיל.

זיכרונות רק לזמן מועט, מערב שבת לשבת, וגם שדרך העולם לעשות כן, ומוכח משם דיש איסור דאורייתא בכתיבה זו.

גם על זה יש מקום להשיב, אם כן, לשם מה כתב הרשב"א "כספרי הזיכרונות", ומה משמעות "כיוצא בזה" אם לא פרק זמן דומה? ובנוגע לאיסור לקרוא מהכתב (ממנו הוכיח הר"י וייס שספר זיכרונות הוא אפילו כזה שנכתב לזמן קצר), נראה שהוא מבוסס על היסוד שאין מחלקים בגזרות, וקשה להורות לציבור שלא לקרוא מכתב שנכתב למשך זמן ארוך, אך כן לקרוא מכתב שנכתב לזמן קצר, ולכן לא פלוג רבנן, כדרכם במקומות רבים ובגזרות רבות.

הר"י וייס הוסיף שדברי תורה של בעל המשנה-ברורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר, ומה שהמשנה-ברורה החסיר בסימן שמ כתב בסימן שג. גם על כך יש להקשות, שהרי עיקר הלכות מלאכת כותב הוא בסימן שמ, וכפי שטענו לעיל, שדבריו בשער-הציון בסימן שג נכתבו כבדרך אגב בלבד.

2. שיטת הרש"ז אוירבך והר"מ אליהו - אין איסור תורה

הרש"ז אוירבך (שו"ת מנחת-שלמה ח"א סי' צא, יא) חלק על דברי הר"י וייס, ולדעתו כתיבה המחזיקה כשלושה ימים, אסורה מדרבנן, ולא מן התורה:

אין רגילין כלל לכתוב לזיכרון בדיו או על דבר, שמתקיים רק יום אחד ולא יותר, ומסגנון הדברים משמע שגם המשנה ברורה הבין כן... גם פסק השו"ע שם סעיף ה, שמוותר לרשום בציפורן על קלף מפני שאינו מתקיים, אף שענינו רואות דביום אחד ודאי יכול להתקיים. וכן נראה גם ממה שכתב הרמב"ם בהלכה טז: הכותב על בשרו חייב, אף על פי שחמימות בשרו מעברת הכתב לאחר זמן, הרי זה דומה לכתב שנמחק... גם בפתחי תשובה (אה"ע ריש סי' קכה), לענין דיו הנקפץ מאיליו לאחר זמן, משמע שלא העלו כלל על דעתם לומר דסגי ביום אחד בלבד, אף על גב דהתם קיל טפי משבת.

על טענת הר"י וייס מרגילות הרופאים לכתוב דפי טיוטה, השיב הרש"ז אוירבך: "לא הבינותי. וכי כך הוא הדרך, לכתוב על נייר או בדיו שאינו מתקיים יותר מג' ימים?"

גם הר"מ אליהו (תחומין יא עמ' 107 סעי' 5; שו"ת מאמר-מרדכי ח"ד סי' קז) כתב, שכתיבה בשבעת אסורה מדרבנן בלבד, וכך סיכם:

וברור הוא, שבעת שרופא כותב, או איש בטחון כותב, כוונתם היא שישאר כתב זה זמן רב, כי אותו כתב נשאר, ואין הוא מעתיקו בזמן אחר. ואפילו אם צריכים להעבירו לפנקס או לכרטסת, בכל אופן, עצם ההעברה לא משום שהכתב אינו מתקיים, אלא לשם סדר בלבד. אך אם נאמר להם לכתוב ביד שמאל, וכן בדיו ועל נייר חלק, שאין הכתב מתקיים, ואחר השבת הם יעבירו את הכתב לכתב מתקיים, הרי הכתב הראשון אינו מתקיים, וכאמור, אין דרכם בכך. ואין זה נקרא דבר המתקיים, אם בליל מוצאי שבת או ביום ראשון הם מעתיקים אותו לכתב מתקיים. ועיין למנחת-שלמה סי' צא.

לכן נראה למעשה, שאין איסור תורה לכתוב בשבעת, ודאי לא בסוג הדק שאינו מחזיק מעמד יותר מיום, גם אם הוא מחזיק מעמד למשך כל השבת.

ד. הכנסת דף שכתוב בשבעט לשמרדף (ניילונית)

1. המשכת מצב¹⁰

'המשכת מצב' היא עשיית פעולה בשבת שתורמת לשימור מצב נוכחי שנגרם על ידי מלאכה. המשכת מצב מותרת כשאין בה תוספת כמותית או איכותית על המלאכה עצמה, אלא רק שמירה על תוצאת המלאכה, כמו צידה שהתבצעה ואדם שומר שהדלת לא תיפתח, או אף נועל אותה (משנה שבת יג, ז). המשכת מצב אסורה כאשר ממשיכים פעולה אסורה, ובכך מגיעים לידי ריבוי איסורים, כגון המשכה של השקיית גינה או קצירה וטחינה של חיטים, בהן כל טיפת מים וכל גרגיר חיטה מהווים יחידת איסור נפרדת. שנינו במשנה (שם כג, ה): "קורה שנשברה, סומכין אותה בספסל... לא שתעלה אלא שלא תוסיף".

רש"י (ד"ה לא) פירש שהאיסור להעלות את הקורה שנשברה בחזרה למקומה הוא משום 'דהוה ליה בונה'. נמצאנו למדים שאסור מן התורה להעלות את הקורה משום בונה, אך מותר לכתחילה לשמר אותה במקומה, מפני שאין בכך כל בנייה, אלא רק שמירת המצב שנוצר בעבר על ידי בנייה. היינו, אף על פי שבדרך הטבע הקורה הייתה מתרחקת מהתקרה והנזק היה גדל, מותר להניח תחת הקורה ספסל וכדומה לשימור את מצבה. מציאות זו דומה במקצת לנייר הכתוב בשבעט, שבדרך הטבע עתיד להימחק תוך מספר שעות, והכנסת הדף לשמרדף תאריך את חייו ותייצב את הכתב על הנייר.

המשכת מצב שאינה נעשית בגוף החפץ, אלא על ידי מניעת מונע חיצוני לו, מותרת גם כשיש בה תוספת על המלאכה עצמה; כגון סגירת חלון ליד נר כדי לחסום רוח שעשויה לכבות את הנר, וכדלהלן: למדנו בגמרא (שבת קכב, ב): "נר שאחורי הדלת, פותח ונועל כדרכו, ואם כבתה כבתה. לייט עלה רב". רב התנגד בחריפות ואסר לפתוח ולסגור דלת כאשר מאחוריה יש נר, מחשש שעצם הפתיחה והסגירה תגרום לכיבוי או להבערת הנר (וכדבריו פסקו הרמב"ם בהל' שבת ה, יז והשו"ע או"ח רעז, א). לעומת זאת, מהראשונים נראה שפשוט להתיר סגירת דלת, כדי למנוע מהרוח לכבות את הנר אחר זמן. אף שכתוצאה מכך הנר ידלוק במשך זמן רב יותר, אין זה כהוספת שמן לנר שאסורה משום הבערה (ביצה כב, א). ואכן, כך הסיקו מדבריהם הב"י (או"ח סי' רעז) והרמ"א (רעז, א). אם כן, אם יש פעילות כלשהי שמונעת ממלאכה להיות שלמה, מותר למנוע מהמניעה למנוע (לסגור את הדלת כדי למנוע מהרוח למנוע מהנר לדלוק יפה).¹¹

בנידונו, אפשר לראות את הכתיבה בשבעט ככתיבה האסורה מדרבנן, האויר הפתוח מנדף את הדיו, היינו מונע מהדיו להישאר קבוע על הנייר. הכנסת הנייר לשמרדף דומה לסגירת הדלת, בכך שהיא מצמצמת מאד את חשיפת הדיו לאוויר, ובדרך זו מותרת את הכתב קיים למשך זמן ארוך יותר. אלא שנידונו שונה מהדוגמאות הנ"ל, שכן כאן הכותב עצמו עשה שתי פעולות, האחת כתיבה שאינה מתקיימת, ומיד לאחר מכן דאג ל'קיום' הכתיבה. דבר זה שנוי במחלוקת בין החזון-איש לרש"י ואירבך, וכדלהלן.

2. צירוף פעולות שתכליתן דומה למלאכה האסורה מהתורה בשבת

נאמר בגמרא (עירובין ט, א):

10. ראו מאמרו של הרב רוזן: 'המשכת מצב' במלאכות שבת - עקרון הלכטני ויישומיו, תחומין כז (תשס"ז) עמ' 63-77; בחצוצרות בית ה', מעמ' 57 והלאה.

11. אמנם, יש לחלק בין זה לבין הסרת מונע שגורמת לפעילות להתרחש, כמו סילוק סכר, וראה על כך בהרחבה בספר-צומת ח"א, שיצא לאור בקרוב בע"ה.

כי אתא רב דימי, אמר רבי יוחנן: מקום שאין בו ארבעה על ארבעה טפחים - מותר לבני רשות היחיד ולבני רשות הרבים לכתף עליו, ובלבד שלא יחליפו.

וכתב רש"י (שם): "ובלבד שלא יחליפו - דלא לימרו דקא מעייל מרשות הרבים לרשות היחיד, ואתי למישרי הוצאה בשבת".
וכן כתבו ראשונים נוספים (שם, ובשבת ח, ב).

בראשית ימי קיבוץ חפץ-חיים, דנו חבריו עם החזון-איש בחיפוש דרך לחליבה בשבת, מצד צער בעלי חיים ומצד ההפסד הכספי הגדול. החזון-איש מצא שתי דרכים שבהן החליבה מותרת (חזון-איש או"ח סי' לח ס"ק ד):

ונראה לפי זה, דמותר להלביש הצינור על דדי הפרה, שסוף תנועת החשמל לבוא על ידי פתיחת השעון... שאין זו אלא גרמא... וכן מותר להלביש את הצינור בזמן תנועת החשמל, כשהחלב הולך לאיבוד... ואם הלביש בשעה שהחלב הולך לאיבוד, ואחר כך העמיד כלי תחת הצינור לקבל החלב - נראה דחיובא ליכא, אבל אסור לעשות כן. זכר לדבר, מה שאמרו לעיל (ח, ב): ובלבד שלא יחליפו, אף על גב דכל אחת ואחת היתירה, מכל מקום, כל שהשיג את התועלת של מלאכה גמורה יש בו משום שבות.¹²

הרש"ז אורבך (שש"כ כז הע' קעא) חלק על החזון-א"ב, ולדעתו יש בדבר איסור תורה: יש לומר שאם אדם אחר יעמיד את הכלי תחת הצינור, לית לן בה... דאי אפשר כלל לבוא לידי איסור דאורייתא בשום פעם... אך אעפ"כ נראה, כיוון דמסתבר דכל המשך החליבה הוא מכוח מרכיב המכונה... לכן, אם בשעת ההרכבה דעתו לכן, אין להתיר אפילו על ידי אחר...¹³ פשוט הדבר, שאם החולב עצמו עושה את הפעולה המביאה לידי כך שגם החלב היוצא בכוח ראשון אינו הולך לאיבוד, דינו כחולב בידים, והרי זה דומה למי שמטעין קורות בית הבד על גבי זיתים, דוודאי חייב אם הוא מביא כלי לקבל משקין היוצאים רק לאחר שהקורה כבר מונחת, אם בשעה שהטעין את הקורה הייתה דעתו לכך... ומסתבר שאף אם פעולה זו תיעשה על ידי אדם אחר, גם כן חייב, אם בתחילה הייתה דעת החולב לכן, כי עיקר החיוב בא על ידי החליבה, והפעולה הנוספת של הזרמת החלב לכלי השמור אינה אלא תנאי בחיוב שלא ילך לאיבוד, ולא דומה לההיא ד"ובלבד שלא יחליפו", שההפסק הוא ממש בגוף המלאכה, מה שאין כן הכא, שהצורך אינו אלא תנאי.

נראה לכאורה שההצעה לכתוב בשבעט ולאחר מכן להכניס את הדף לשמרדף תלויה במחלוקת זו: לדעת החזון-איש, אין בכך יותר מאשר איסור דרבנן, ואם כן, מכיוון שכתובה בשבעט מעיקרה לא הותרה אלא במצבים מיוחדים של צורך רפואי או ביטחוני, לא יהיה מעשה זה חמור יותר. לעומת זאת, לשיטת רש"ז אורבך, מכיוון שבעט הכתיבה דעת האדם להכניס את הנייר עם הכתב לשמרדף - הכתיבה עצמה כבר אסורה מהתורה.

12. על אף שהחזון-איש כתב שיש בזה משום שבות, הוא סמך על כך להיתר במקום שלא נמצא פתרון אחר, כפי שהעיד הרב מאיר שלזינגר (קובץ 'תורה שבעל פה' תשכח, עמ' פג ואילך), ושם כתב שכן הורה החזון-איש לרב ברוקנטל, רבו של חפץ חיים. וכן משמע בשש"כ (פכ"ז הערה קעא). כך כתב בספר 'החשמל לאור ההלכה' בשם "אחד מגדולי הדור", וכן מופיע בקובץ הלכה ומעשה (תש"ל, עמ' 51) מהרב אליעזר קוגל.

13. כלומר, אם בדעת האדם מלכתחילה היה להשלים את המלאכה, היא תיחשב למלאכה ממש. ואין זה סותר את דעתו של הרש"ז אורבך (וכן את דעתו של החזון-איש) בנוגע למכשירי הגרמא, שבהם על אף שדעת האדם לתוצאה, סוף סוף לא עשה גם לא חצי מלאכה, אלא גרמא בעלמא, ולא יכול לבוא לאיסור תורה בזה, כפי שבסוגיה זו גופא התירו מכשיר גרמא לחליבה בשבת.

ואולם, מסתבר שגם לרש"י אורבך אין איסור תורה בהכנסת הדף לשמרדף, שכן לשיטתו, הלכה כרשב"א בהגדרת משך הזמן המגדיר קיום מלאכת כתיבה בשבת, וייתכן שכוונתו לשנים ארוכות, כפי שהתבאר. וקל וחומר שאם כתב בשבעט דק, ולאחר כמה שעות הבחין שהכתב עומד להיעלם מוקדם ממה שציפה (שכן התנדפות הדיו המיוחדת תלויה גם במידת הלחות במקום), רשאי יהיה להכניסו לשמרדף גם לשיטת הרש"א.

ה. הצעת פתרונות אפשריים נוספים

אפשרות נוספת, קלה יותר הלכתית, היא כתיבה בשבת והכנסת הדף לשמרדף במוצ"ש: במסכת שבת (ג,ב) כתב רש"י, שהמוציא ידו מלאה בפירות מערב שבת לרשות הרבים: לא אתי לידי חיוב חטאת, דלא הוי עקירה בשבת אלא הנחה לחודיה, ואיסורא דרבנן הוא דאיכא, דעשה מקצתה, וכדתנן: שניהן פטורין, אבל אסורין.

מסתבר שכפי שאם התחיל את המלאכה בערב שבת והשלימה בשבת, פטור עליה, הוא הדין אם התחיל את המלאכה בשבת והשלימה במוצ"ש, וכן כתב האגלי-טל (באורים מלאכת לש אות כ). אם כן, מכיוון שאנו עוסקים במקום רפואה וביטחון, שבהם הותרה כתיבה האסורה מדרבנן, הוא הדין להתיר גם הכנסה לשמרדף במוצ"ש, אם יש בכך צורך.

דרך קלה יותר יכולה להיות הנחת ספר על גבי הדף, משום שהיא בוודאי תיחשב למעשה שאינו מתקיים. דרכם של בני אדם להחזיר ספר למקום אחרי זמן מסוים. אם כן, לאחר כתיבה בשבעט דק, מהסוג שמשאיר כתב ברור ליממה, הנחת ספר על גבי הדף תאפשר אורך חיים נוסף של מספר שעות. די בזה כדי לאפשר צילום של הדף אחר השבת.

מכל האמור נראה שמבחינה הלכתית, פשוט יותר לצלם את הדף במוצ"ש מאשר להכניסו לשמרדף לקיום, שכן צילומו מגדיר את הכתיבה שנעשתה בשבת כדבר שאינו מתקיים, לרוב הפוסקים, אך הכנסתו לקיום היא איסור דרבנן נוסף (אא"כ דעתו של הכותב לא הייתה על כך בזמן הכתיבה), שאם אין בכך צורך עקרוני, ראוי להימנע ממנו.

ו. סיכום

1. כתיבה בשבת בדיו מתנדף (שבעט) אסורה מדרבנן, כדלהלן.
2. כתיבה בשבעט דק, שבקושי ניתנת להיקרא אחרי 24 שעות, לכל הדעות איסורה מדרבנן.¹⁴
3. כתיבה בשבעט עבה, שניתנת להיקרא במשך כשבועיים, לרוב הפוסקים (רש"י אורבך והר"מ אליהו) אסורה מדרבנן, וי"א (רי"י וייס) מדאורייתא.
4. במקרה שבו הכותב (לצורכי רפואה וביטחון) השתמש בשבעט דק בתחילת השבת, ניתן להניח ספר על גבי הדף עד מוצאי שבת או להכניסו לשמרדף במוצאי שבת, לצורך שמירה לכמה ימים.
5. כתיבה בשבעט דק והכנסת הדף לשמרדף במהלך השבת, מותרת לצורכי רפואה וביטחון לרוב הפוסקים (לרש"י אורבך ולר"מ אליהו על אף צירוף הפעולות, משום שהתוצאה תחזיק מעמד פחות מחודש; וכן לרי"י וייס, אם יקבל את היתר החזון-איש בצירוף פעולות בשעת הדחק).
6. פתרון אפשרי אחר, הוא צילום הדף במוצאי השבת.

14. [הערות העורך (א.ב.): אמנם אם נאמר על פי שיטת המנחת-יצחק בהבנת הרמב"ם, שכל כתיבה שתחזיק מעמד עד לאחר השבת אסורה מדאורייתא, ממילא עלול להיות איסור תורה לדעתו גם בכתיבה בשבעט דק, במיוחד אם הכתיבה נעשית סמוך לצאת השבת באופן שהיא ניתנת היטב לקריאה ביציאת השבת].